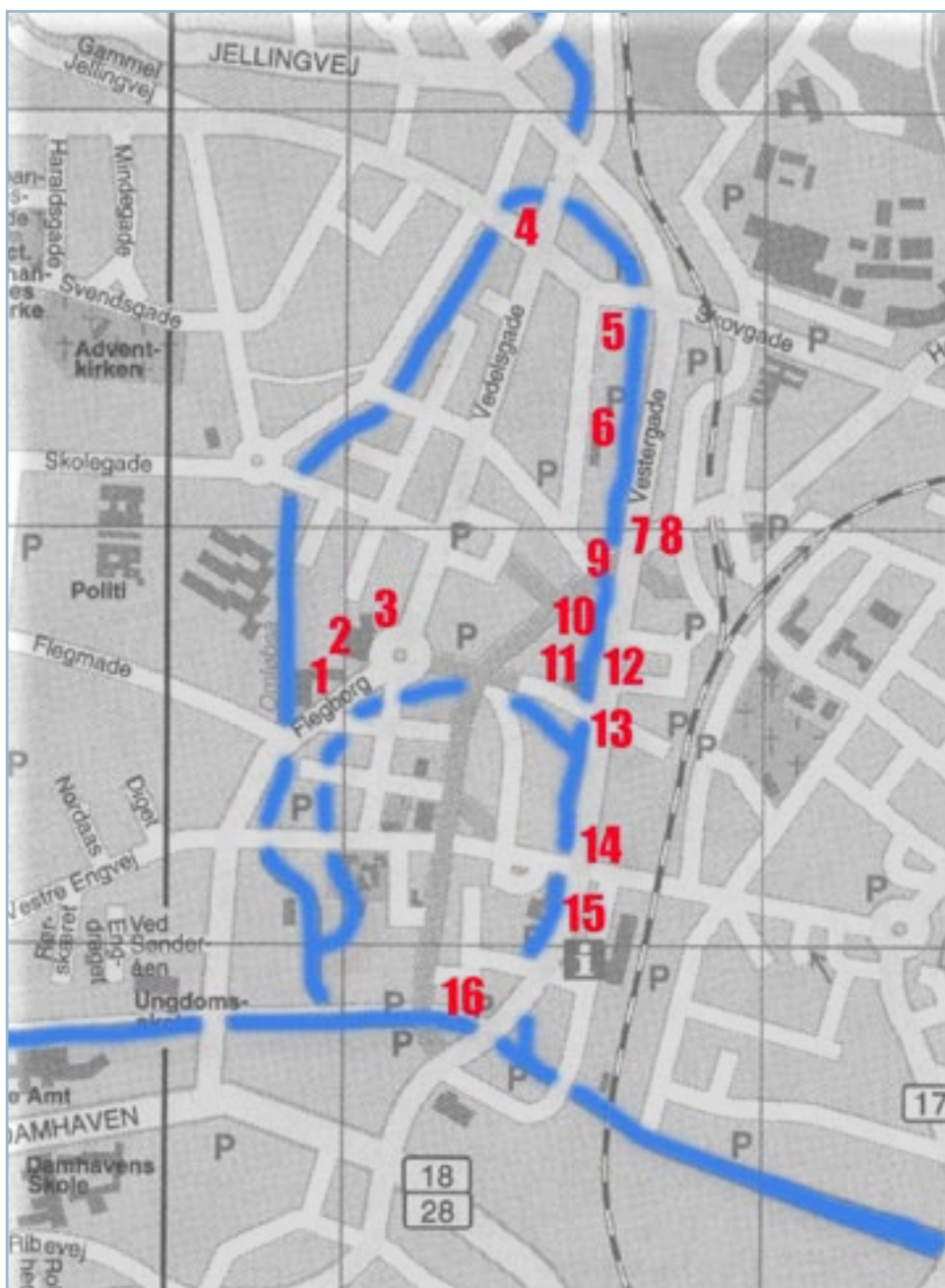

Åvandring

- et kortudsnit, hvor både Sønderå, Omløbså, Midtå og Mølleå er med.

Forord

På de følgende sider finder du en række gamle billeder, der knytter sig til de steder, som vi kommer forbi på vores tur gennem byen.

Du kan finde billederne digitalt på Vejle Byhistoriske Arkiv, hvis du ønsker at bruge dem i en anden sammenhæng.

Sådan finder du billederne på nettet:

Gå ind på www.vejlestantsarkiv.dk

Klik på linket "Billeder" i venstre spalte af skærmbilledet.

Her har Vejle Byhistoriske Arkiv lagt en lang række billeder fra det gamle Vejle. Billederne er opdelt i forskellige kategorier, som for eksempel: Bybilleder, Vejles omegn osv.

Vil du gerne finde billederne fra denne mappe, så klik på avanceret søgning og skriv billedets titel i fritekstfeltet og klik på søg.

Til hvert enkelt billede finder du en række oplysninger.

Nr. 1, Vejle Museum

Nr. 3, Vejle Kommunale Elektricitetsværk

Nr. 2, C.M. Hess fabriksanlæg

Nr. 4, Vesterbrogade, Omløbsåen

Nr. 5, C.J. Bjerregaards Sønner

Nr. 6, Garveri, Ballins Sønner

Nr. 7, Vestergade, 1864

Nr. 8, Nørretorv - Vestergade, 1930-35

Nr. 9, Nørregade, set fra Nørretorv

Nr. 10, Nørregade, Holger Sørensen,
Caramel- og tabletfabrik

Nr. 11, Farver L.P. Hansen er i færd med at
skylle garn i Mølleåen

Nr. 12, L.P. Hansen, vaske-, skylle- og farve-
maskiner

Nr. 13, Dæmningen set mod nord

Nr. 14, Mølleåen før den blev overdækket

Nr. 15, Vejle Dampmølle, Dæmningen

Nr. 16, Vejle Sålelederfabrik

Årstal knyttet til Vejle

Vejle betyder "vadested".

- 1300 ca. Dominikanermunkene kommer til Vejle, prædikebrødre, sortbrødre.
Teglovn på Jagtvej bygges
- 1327 Købstadsprivilegium
- 1351 Vejleborgen pantsat til Ribe Bispestol, stedet senere kaldet Borgvold
- 1400 ca. Klosterklokke, eksisterer endnu
- 1524 Brand
- 1529 Klosteret må afgive en del jordegods
- 1530 Brand - blandt andet det gamle rådhus brænder.
- 1531 Overdrages det øde kloster til Vejleborgerne - 1. rådhus
- 1553 Brand
- 1584 Pesten - der betyder at ca. 1/3 af byens borgere dør.
- 1595 Brand - opstår i Vejle Vandmølle.
Ildebrande var alvorligt. (Påsatte brande blev straffet strengt)
- 1600 Byen lille, landsbyagtig
- 1627 Kejserkrigen
- 1644-45 Svenskerne i Vejle
- 1657-59 Svenskerne i Vejle igen
- 1739 Brand
- 1762 De første skridt mod anlæggelsen af havnen
- 1739 Brand
- 1801 Indbyggertal på 1.301
- 1804 Sønderåen får stenbro
- 1827 Nyt havneanlæg indviet.

1867	Vandværk bygges
1868	Jernbanen ført til Vejle – efter mange genvordigheder
1876	C. M. Hess Jernstøberier
1883-1904	5 store tekstilvirksomheder til byen.
1895	Elektricitetsværket bygges.
1915	19.000 indbyggere. 3-dobling på 45 år.

Åerne omkring Vejle

Vejle Å

Udspring Nørup Sø. Ca. 30 km lang. Slyngede sig oprindeligt voldsomt i engene.

I 1856 blev den reguleret de sidste 4 km ind til Sønderbro til en helt lige kanal, bortset fra en lille krumning nær Dæmningen.

Først efter udretningen kunne arealerne syd for kanalen bruges til landbrug og bebyggelse.

Vejle Å har drevet møller og andre virksomheder, som for eksempel Papirfabrikken ved Engelsholm og Haraldskær kobberfabrik. Man har fundet rester af gamle stigbord (luge i en sluse) ved Haraldskær, så noget kunne tyde på at der har ligget en meget gammel vandmølle der.

Sidste del af Vejle Å kaldes for Sønder Å.

Grejs Å

Udspring Fårup Sø.

Ca. 20 km lang og strømmer kraftigt ned gennem Grejsdalen. Nær krydset Gormsgade og Vesterbrogade deler den sig i Mølleå og Omløbsåen eller Blegåen.

Mølleåen

Løber under Vesterbrogade, hvor der i gamle dage var en bro: Stokbroen. Derefter er den i næsten frit løb mellem Vestergade og Staldgårdsgade til Nørretorv, hvor den strømmer frit i helt ny forklædning (Broen ved Nørretorv blev indviet i 2002). Derefter løber åen un-

der Dæmningen, hvilket den har gjort siden 1933. Den følger Dæmningen til den løber ud i Sønderåen lige øst for, hvor Dæmningen føres over Sønderåen . Dengang Mølleåen var åben, gik der mange broer over åen. Den vigtigste var Havnebroen, der gik fra Kirkegade til Havnegade.

Omløbsåen

Har et næsten åbent løb i dag, bortset fra den første strækning hvor den løber under Vesterbrogade. Overdækningen, nedlæggelsen af Brogade, forlængelse af Vedelsgade og parkeringspladsen er alt sammen sket i 1975. Grejsåen har tilsyneladende altid delt sig i de to åer nemlig Mølleåen og Omløbsåen. Omløbsåen kaldes også for Blegåen, og den passerer Blegbanken. Det var her man blegede sit tøj på de flade enge efter vask. Udløbet af Omløbsåen sker i Sønderå overfor Kvickly. I 1969 blev der bygget en gangbro - så nu kan man gå inde fra byen og helt ud til Biblioteket langs med Sønder Å.

Midtåen

Den eneste å, der er gravet. Det skete i middelalderen. Midtå har fungeret som værn mod uindbudte gæster. Helt op i 1800-tallet var købstæder forskanset bag plankeværker (kaldet for byens planker). I Vejle var Midtåen, Mølleåen og Sønderå i middelalderen værnet mod fremmede, de blev kaldt for "Byens grave". Udløb fra Mølleåen lidt syd for Vissingsgade, langs med Grønnegades vestlige del, forsætter i en bue mod vest og sydpå for at løbe ud i Sønderåen mellem Omløbåens udløb og Sønderbro. Der er ikke meget at se længere, men i gågadens fliser kan man se indhuggede bølgelinier, der markerer Midtåens løb og danner skel mellem Torvegade og Nørregade. Herreforretningen Nr 1's. sydlige væg følger åen. Åen løber stadig i rør under gaden.

Midtåen er blevet udgravet i begyndelsen af 1980'erne. Det skete der hvor Sct. Norberts nye bygninger ligger. Her fandt man nogle lodrette stolper og nogle vandrette bjælker, der måske kunne tyde på, at det har været et forsvarsværk. Midtåen er desuden gravet ud, og har været ca. 20 m bred nogle steder. Det kunne tyde på, at Midtåen netop har været en slags voldgrav, der har skærmet byen mod røvere. I forbindelse med renoveringen af gågaden i 2000 fandt man et fint stykke brolægning, der nu kan ses gennem vinduer til undergrunden.

Desuden fandt en række stolper, der kunne antyde, at der engang har været en bro over Midtåen.

Broer

Den vigtigste bro er Sønderbro, der førte folk over Sønderå. Hvornår den første bro kom vides ikke. De ældre træbroer har været meget længere end stenbroen i dag. I 1802 - 1804 blev den nuværende stenbro opført. Man var meget glad for stenbroen, den bliver i 1851 omtalt som "en skøn Stenbro over Aaen". Broens fortove er fra 1905-1906.

En anden vigtig bro er Jernbanebroen, der i 1868 var ensporet. Den blev tosporet i 1894. I dag går jernbanen over en sammenhængende overdækning.

I 1954 blev der bygget en bro, så Toldbodvej kunne gennemføres. Broen, hvor Dæmningen føres over Sønderå, er fra 1938. Enghavevej føres over åen i 1930'erne.

Boulevardbroen er fra 1954. Nogle år inden havde man bygget en træbro.

Åers betydning

Åer som forsvarsværk

Vand beskytter mod uvedkommende. Så voldgrave har været et godt forsvarsværk.

Åer som transportvej

Vejle var sumpet og ufremkommelig, men de mange åer gav samtidig mulighed for transport med fladbundede både.

Åer som "virksomhed"

Åerne gav mulighed for at lægge møller og andre virksomheder, der havde brug for vand. Vandet kunne være drivkraft til møllehjul, eller vandet kunne indgå i produktionen som hos farveren, der skal skulle garn og garveren, der bruger masser af vand til iblødsætning og skylning.

Vandmøller

Kornmøller

Stampemøller, der valkede stof, så det blev mere tæt.

Garvere og farvere

Kun de seneste er kendt.

Vejle Sålelæderfabrik (Kvickly)

Ballin (Staldgårdsgade/Vestergade)

LP Hansens farveri Nørregade/Dæmningen

Andre industrier

De store industrier var ofte vandkrævende.

C M Hess jernstøberier brugte meget vand i produktionen, bl.a. til afkøling.

Bomuldsspinderierne var også ganske vandkrævende, da der krævedes en høj luftfugtighed i produktionen.

Slagterierne er vandkrævende.

I takt med udviklingen var det ikke længere åerne, der leverede vandet til industrierne. Vandet blev vandværksvand. Åerne mistede deres betydning som "virksomhed".

Historien bag åerne i Vejle

15.000 år før nu dannes Vejle Å og Grejs å. De sidste gletschere trak sig bort fra Vejle Ådal, og Vejle å blev dannet. En stor issø, der strakte sig fra Lerbæk til Grejs, fik afløb til Vejle Fjord, og vandets kraft udgravede Grejsdalen, hvor Grejsåen nu løber. Søen forsvandt, men leret fra issøen blev siden brugt på Bøgager Teglværk.

1200-årene: Byen Vejle vokser frem, der hvor Vejle Å og Grejs Å mødes ved grusbanken midt i ådalen. Husene lå på banken hævet over den fugtige engbund, og fragtskibe sejlede fra fjorden op ad Vejle Å til byens havn lige øst for Sønderbro.

1200-årene: Kongemagten skaber Mølleåen ved en lille opstemning på Grejsåen, der hvor vi nu har Abelones Plads. Grejs Å løb oprindeligt vest om den banke, hvor Vejle By voksede frem. Åen blev delt med en gren øst om bybanken, så den kunne levere vandkraft til Vejle Mølle, der lå overfor det nuværende Økolarie. Mølleåen hedder denne gravede kanal, der var afgrænset mod øst af en dæmning, i dag Dæmningen. Grejsåens gamle løb er nu Omløbsåen. Den modtog det vand, der ikke var brug for på Vejle Mølle.

1200-årene: Midtåen blev udgravet for at aflede overskydende vand fra Mølleåen, og den indgik i Vejles forsvarsværker sammen med Omløbsåen, Vejle Å og Grejs Å. Midtåen er markeret i den nye gågadebelægning på overgangen mellem Torvegade og Nørregade.

1327: Vejles ældst bevarede byvåben viser det mest karakteristiske for byen, nemlig Vejle Å med Sønderbro mellem skovklædte skrænter. Der blev fanget mange havørreder i en fiskegård ved broen.

1572: Fiskegården Tenen ved Rosborg omtales i de ældst kendte kilder, men anlægget var ikke nyt. Fiskegården bestod af stolper med gitterværk på tværs af åen, så man let kunne fange en del af de mange ørreder og måske laks, der vandrede op ad åen for at nå gydepladserne. Byen var berømt for sin rige fangst af ørreder og laks.

1570'erne: Et stort fladbundet skib synker i Vejles havn i åen. Fartøjet er 18 m langt og 5 m bredt, og det dukker frem igen, da man i 1980 graver ud til Hafniahus 2, hvor nu Merlin ligger. Et udsnit af skibet kan ses i byhistoriske udstilling i Søndergade 14.

1802-04: Sønderbro ved Kvickly bygges af granitkvadrer, og den står der endnu. Broen blev opført på land 25 meter syd for Vejle Å, for det var det nemmeste. Da broen stod færdig i 1804, flyttede man åen ind under broen. Den gamle bro er nu delvist skjult af senere påklistrede fortorve.

1824-26: Vejle Havn anlægges, og den erstattede den gamle havn i åen. Før 1826 omladede man varer fra fragtskibe ude i fjorden til fladbundede pramme, som kunne sejles ind til byens havn i Vejle Å, hvor dybden kun var ½ - 1 meter. Stedet hedder nu Gammelhavn. 1856: Vejle Å udrettes fra Sønderbro til lidt vest for Idrættens Hus. Hensigten var at lede åens vand direkte i havet, så engene vest for byen kunne blive mindre våde. Tidligere løb Vejle Å i store slyngninger, hvor Damhaven ligger i dag.

1918: Vejle Mølle flyttes efter brand fra Mølleåen ved det nuværende Økolarie til Vejle Havns sydkaj, hvor der allerede var opført siloer til møllen. Det blev til Vejle Dampmølle, der i dag er hovedcenter for Havnemøllerne i Danmark.

1932-38: Mølleåen rørlægges, først fra Nørregade til Havnegade. Dernæst videre til Sønderbrogade. Herved kunne man lette trafikken i den overbelastede hovedvej gennem byen ad Nørregade, Torvegade og Søndergade. Samtidig fik byen statstilskud til at nedbringe den høje arbejdsløshed gennem dette nødhjælpsarbejde.

1942: Vejle Å udrettes fra lidt øst for Tenen, ved Idrættens Hus, til lidt vest for voldstedet Rosborg. Samtidig nedlægges fiskegården Tenen. Åen fik diger mod nord og en pumpestation kaldet Tenen, så engene nord for åen kunne tørlægges.

2002: Lidt af Mølleåen genåbnes med en ny bro i forlængelse af Nørregade, og i 2004 i åbnes yderligere 15 meter af Mølleåen. Planer for en omfattende frilægning af Mølleåen fremlægges i 2005.

Tekst af Anders Grosen, Rosborg Gymnasium

Litteraturliste

"Vejles historie bind 1-4", Vejle 1997-2002

"Vejle Bys historie", red. C V Petersen, Vejle 1927

"Vejles ældste gader", Karl Brix Zinglensen, Martin Wangsgaard Jürgensen, Vejle Museum 2002

"Vejlebogen", årbog for Byhistorisk Selskab for Vejle, 1991.

Vejle Byhistorisk Forlag, 1992.

"Den Smidtske Gård, Søndergade 14 i Vejle", Holger Pedersen, Vejle Byhistorisk Forlag, 2000.

"Dronning Gunhild – et moselig fra jernalderen", Lone Hvass. Sesam, 1998.

Vejle Byhistorisk Arkivs hjemmeside www.vejlestadsarkiv.dk

Vejle Museums hjemmeside www.vejlemuseum.dk

Hjemmeside om Åens dag d. 21. maj: www.sitecenter.dk/aaens-dag-vejle

